

Dobszay László

Proprium-ének, vagy amit akartok?

1.

Miféle miseének-rend tárul szemünk elé, ha a II. Vatikáni Zsinat liturgikus konstitúcióját olvassuk? Ha eltekintünk mindattól, ami a zsinat *után* történt, és figyelmünket magára a konstitúcióra irányítjuk, a kép nagyjából a következő.

Dobszay László zenetörténész (MTA Zenetudományi Intézet), a Schola Hungarica karnagya, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzene-tanszakának egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

A misét általában latinul celebrálják (36.), bár egyes részei (olvasmányok, hívek könyörgései; 54.) olykor (amikor és ahol hasznosnak látszik) anyanyelven is megszólalhatnak (36.2.). A nép a feleleteket, akklamációkat, ordináriumot latinul is tudja énekelni (54.; vö. Kyriale Simplex). A liturgikus énekben a gregorián uralkodik (116). A propriumot a kórus vagy szkóla éneкли (114.), nagyobb templomokban a Graduale Romanumból, kisebb templomokban a Graduale Simplexből (117.). De bekapcsolódhat a nép is (114.), főként zsoltárok, anti-fónák éneklésével (30.). Kiegészíti ezt a szent polifónia, melyet vagy az egyházzene kincsestárából vagy új művekből válogatnak. A kompozíciók szövegüket elsősorban a Szentírásból és a liturgikus forrásokból veszik, mindenben megfelelnek a liturgia szellemének (116.), az igazi egyházas szellem (112.) és az igazi művészet (121.) jegyeit viselik magukon. A nép a gondos oktatás által (19.) képessé vált arra, hogy részt vegyen magukban a liturgikus énekekben; a liturgia minden tételét az éneкли, akire tartozik, de azt valóban éneкли (28., 114.), mégpedig az adott rész természetének megfelelő módon (112.). Elfogadott a vál-lásos népének is, elsősorban a különböző áhítatgyakorlatokon, de „a szabályok és rendelkezések szerint” a liturgikus cselekményekben is. A fentiek értelmében azonban megváltozik a „népének” fogalma: a nép éneke nem szorítkozik a jámbor himnuszokra, hanem magában foglal a liturgia szerves részét alkotó énekeket is. A konstitúció értelmének következményeképpen tehát helyes lenne megkülönböztetnünk a *cantus populi*-t a *cantus popularis*-tól. Nyilvánvaló, hogy az első (*cantus populi*): a jelen és jövő feladata, a nép éneke szempontjából elsősorban ezt jelenti a liturgikus megújulás.

Az 1964-ban kiadott konstitúciót 1967-ben egy zenei instrukció követte (Musicam Sacram), azzal a szándékkal, hogy élő gyakorlatra váltsa az egyetemes rendelkezés elveit. Valóban elmondhatjuk, hogy az instrukció alapvetően ugyanazt az ideált rajzolja fel, mint a zsinati dokumentum. Megtartja a nyelvre vonatkozó szabályokat (de számot vetve az anyanyelv iránti fokozott igényvel, hosszabban tárgyalja az arra vonatkozó normákat). Kiemelt helyen foglalkozik

a celebráns, a segédkezők, lektorok recitációival. Elismeri a kórus és a szkóla énekét, s világossá teszi, hogy a nép tevékeny részvételével nem ellentétes, ha bizonyos részeket (a liturgia természetének megfelelően) a nép csak figyelemmel hallgat. Ismét kinyilvánítja a gregorián kiváltságos helyét a liturgiában. Ami a nép részvételét illeti, elsődlegesen ismét a dialógusok, akklamációk, zsoltárok, antifónák, refrének, himnuszok énekléséről szól, második helyen elismerve a „cantus popularis” hasznosságát is. Megerősíti azokat a normákat is, melyek a zenének méltóságát, az istentisztelethez és a templom szentségéhez illő voltát követelik, és kifejezetten kitiltja a templomból az olyan hangszereket, melyekhez merőben világi asszociációk kapcsolódnak. Sajnos hiányoznak a részletesebb meghatározások (pl. minek alapján dönthető el, hogy mi „méltó a liturgiához”, mi „szolgálja a templom szentségét”, illetve mi az, ami mint méltatlan, művészileg értéktelen vagy világias, mellőzendő); így a konkrét ítéletalkotáshoz a szempontok hiányoztak. Bár a történelem tanulsága szerint az ilyen a normákat nehéz konkretizálni, részletesebb irányelvek és garanciák elejét vették volna mindannak, ami azután történt.

2.

Az *anthrax* a borítékban az instrukció 32. pontja volt. Eszerint meg lehet tartani a graduále, introitus, offertórium és kommúnió helyettesítésére használatban lévő másféle énekeket, ha azok megfelelnek a mise megfelelő részének és az ünnepnek vagy időszaknak. Ezek szövegét a területi felsőbbbségnek kell jóváhagynia.

Vagyis bizonyos feltételek esetén a mise propriuma helyett vehetők más énekek. Az instrukció még rangkülönbséget tesz azzal, hogy e „más énekeket” pótlásnak, *substitutum*nak tartja. De mit jelent, hogy e részek „megfelelnek a mise megfelelő részének”? A liturgia „egyes részeinek természete” mint minden zenei megnyilvánulás szabályozója visszatérő motívuma az instrukciónak. A „részek természete” azonban nem, vagy nem elsősorban tartalmi kritérium, hanem sokszor inkább formai jellegű. Például az introitusokra elsősorban nem az jellemző sajátosságosan, hogy a mise megkezdéséről szólnak, hanem főként arról ismerünk rájuk, hogy antifonális szerkezetűek. Most még minden más szempontot mellőzve is úgy gondoljuk, hogy az introitust helyettesítő énekek is antifonális természetűnek kell lennie. De az instrukcióból nem világlik ki, mire gondol a bizottság.

Kétértelmű az a szabály is, hogy e helyettesítő énekek szövegét a területi felsőbbbségnek kell jóváhagynia. Vajon magát a vallásos éneket vagy mint introitus-pótlékot kell jóváhagynia, vagyis az éneket a meghatározott funkcióban? Mert ez nagy különbség: régi énekeskönyvek ezrei voltak approbálva hit- és erkölcsi szempontból, és a „nihil obstat” jóváhagyás mindegyikben ott olvasható. Azt jelenti-e ez, hogy liturgikus használatra (pl. introitus-pótlékul) minden további nélkül bevezethetők?

A zsinat utáni misekönyv bevezetője egy árnyalattal még ezen is túlmélt. Eszerint proprium-tételként vehető 1) a Graduale Romanum, 2) a Graduale Simplex megfelelő tétele, 3) „vel alius cantus aptus”, vagyis bármely megfelelő ének. Olyan ez, mint az egykor tréfás mondásban a „causa bibendi” sorozat: dies natalis, corporis infirmitas, adventus hospitis — vel alia causa. Mondhatjuk: ha bármely „alia causa” elég a jogos iváshoz, akkor miért kell egyáltalán felsorolni a többit? Ha bármely „alius cantus aptus” jó az introitus helyettesítésére, akkor mi szükség Graduale Romanumra vagy Simplexre, és mi szükség bármi erőfeszítésre liturgikus és zenei nevelés érdekében? Azt kell énekelni, amit úgyis énekelnénk.

És valóban, ez a korlátlan substitutio-szabály a gyakorlatban egyszerűen elsöpörte a mise propriumát. Sőt tovább is mehetünk: elsöpörte azokat a normákat is, melyeket a zsinat a liturgia zenéjére általában felállított. A területileg illetékes egyházi hatóság sehol a világon nem szólt bele abba, hogy mit énekelnek a misén (kivéve, hogy néha kifogásolták a *hagyományos* egyházas éneket); de ha bele is szólt volna, nem volt olyan norma, olyan kánon, melyhez ítéletében magát tarthatta volna; és ha lett volna ilyen kánon, akkor a hatóságnak volt ugyan joga, de nem volt szakmai illetékessége olyasféle árnyalatokban állást foglalni, hogy mi világias, mi méltó a liturgiához, mi felel meg az illető liturgikus résznek, s mi nem; végül pedig, ha állást foglalt volna, azzal sem törődött volna senki. Ténylegesen kizárólag a helyi pap, kántor, világiak időnként, helyenként, személyenként változó szeszélye dönti el ma az egész világegyházban, hogy ki mit énekel introitusként, mondjuk a nagyböjti negyedik, vagy évközi 16. vasárnapon.

S ennek még egy következményét kellett megtapasztalnunk. Attól a pillanattól fogva, hogy az ének kiválasztása a helyi személyzet és nem az egyetemes az Egyház dolga, többé már a mércéje sem egy objektív norma, hanem az ún. pasztorális szükséglet, vagyis a jelenlévők valós vagy vélt ízlése. Ezzel mindazok a követelmények, melyeket a zsinat a szent zenével szemben felállított, illuzórikussá vált. Egyik ének sem utasítható vissza azon a címen, hogy ez méltatlan a liturgiához, mert készen áll az ellenérv: de ez tetszik az embereknek, ezt szereti a gyülekezet, ez kell ennek a korosztálynak.

Eddig csak a katolikus liturgikus *zene* tartalmi és erkölcsi széteséséről beszéltünk. Ez sem kis dolog akkor, amikor az instrukció magasztos szavakkal arról beszél, hogy a mai egyházzene ne legyen méltatlan a múlthoz (59.). Most azonban az egész kérdést a *liturgia* szempontjából kell szemügyre vennünk.

3.

Az „*alius cantus aptus*” ugyanis nem a *zenét* érinti, hanem magával rántja a liturgikus *szöveget* is. Hiszen nem azt mondja a misekönyv bevezetője, hogy az introitust bármilyen dallammal, bármilyen zenei letétben énekelhetik, hanem hogy az introitus helyén bármit énekelhetnek. Míg a zsinati konstitúció az új egyházi művek alkotóinak előírja, hogy szövegeiket a Bibliából és a liturgikus könyvekből vegyék, az ugyanezen zsinat nevével fémjelzett misekönyv teljesen közömbösnek mutatkozik a misén, tehát a legszentebb cselekményen, a mindig is legkanonikusabb celebráción elhangzó énekek szövegével szemben.

Fogalmazhatunk úgy: innentől kezdve az Egyház nem bíz liturgikus üzenetet az énekre. Vagy másképpen formulázva: innentől kezdve az ének nem vesz részt a liturgia kifejtésében. Vagy durvábban: az ének nem egyenrangú része a liturgiának. Mít mondott ezzel szemben a konstitúció? A zene „az igével összekötött, istentiszteleti ének, az ünnepélyes liturgiának szükségszerű és a teljes egészhez hozzátartozó alkatrésze” (112.). Összhangban áll ez azzal a ténnyel, hogy a római liturgia énekszövegeit 90 százalékban a Bibliából, s ezen belül legalább kétharmad részben a zsoltárokból vette. A szabályozatlan „*cantus aptus*” viszont megszünt az „igével összekötött istentiszteleti ének lenni” (hiszen szövege bármi lehet), megszünt „a liturgia integráns része lenni” (mert már nem hordozója a liturgia üzenetének).

A lezülést egy képzeletbeli éneksorozaton szemléltetjük:

Énekelhetjük a zsoltárt a szöveg alkatának és a liturgikus szituációnak megfelelő dallamon. Ezt tette a gregorián (vagy a bizánci stb. ének).

Énekelhetjük olyan dallamon, olyan megzenésítésben, mely a szöveget pontosan őrzi, a zene azonban nem felel meg tökéletesen a szöveg alkatának (például menzurált, harmóniákkal megtámasztott dallam, polifonikus feldolgozás).

Az adott proprium-éneket verses zsoltárparafrazissal énekelhetik (a zsoltár-korálok, genfi zsoltárok stílusában). Az effajta parafrázisok sok tekintetben eltérnek a tartalomtól, még inkább a vele szorosán összekötött formától, sok dolog van bennük hozzáadva a zsoltár szövegéhez. De maga a zsoltár felismerhető, a zsoltár gondolatmenete szabályozza őket. Az így helyettesített propriumtétel még felismerhető.

A propriumot a barokk és romantika korából örökölt népénekek helyettesítheti. Világos, hogy ez semmiféle nyereséget nem hoz a liturgikus éneken, sőt a pap által eddig legalább csendben imádkozott liturgikus szövegek eltűnése: veszteség. Ezek az énekek sem tartalmilag nem járnak a liturgikus szövegek közelében, sem a „műfajok természetének” nem felelnek meg: az újkori versformák egyensémáján egységesítik a liturgikus éneklést. A konstitúcióban és instrukcióban említett responzumok, antifónák világától igen messze esnek, a szabad bibliai formáktól végleg idegenek.

Egyesek addig merészkedtek, hogy a liturgikus rendeletek megszegésével az ordinárium tételeit is barokk-romantikus „miseénekekkel” cserélték le, így lényegében szabotálták a liturgikus megújulás zenei véghezvitelét.

Másutt dicséretre méltó igyekezettel próbáltak a zsinat útmutatása szerint a népek is énekelhető refrén-anyagot készíteni. Ezekben megvalósult a változó éneklésnek, a szköla (vagy kántor) és nép együttműködésének kívánalma, s a szövegeket is a bibliai vagy liturgiai forrásból merítették. Nem hallgatható el azonban három kifogás. a) A dallamok többsége erőltetett, természetellenes alkotás. (Ennek okait zeneileg elemezni lehet.) b) A szövegválasztás többnyire független az adott propriumtól, s így végső soron nem a liturgia, hanem a zeneszerző üzenetét hordozza. c) Ezek a művek igen kevésbé kerültek használatba. Ennek oka részben egyrészt a kevésbé vonzó zene. Másik, még nyomósabb ok a „takarékoság”: minek fáradozni az új dallamok és műfajok bevezetésével, ha a strófás népénekek (kanciók) úgylis egyenrangúan helyettesítik a liturgikus éneket?

Ismét másutt új strófás népénekeket hoztak létre. Bár olykor-olykor értékes szövegelemek (például a keleti egyház himnuszai, klasszikus keresztény írók szövegszakaszai) kaphattak helyet e parafrázisokban, a többség barokk-romantikus lírai versek felvizezett utánzata, zeneileg is általában a XIX. század hármashangzatos kliséit variálják, liturgiailag pedig osztoznak mindabban a hiányosságban, amit az örökölt népének-repertoárról elmondtunk.

Hogy lejjebb lépünk a fokozatok lépcsőjén, sok helyütt a felületesen vagy egyáltalán nem ismert népi hagyományok ápolásának örve alatt kerültek be a repertoárba a liturgiához méltatlan zenei anyagok. Másutt részletesen kifejtjük, mit tanulhat az egyházzene a népzene-től. De az is világos, hogy a népzene itt világi vagy legjobb esetben a liturgián kívül használt populáris repertoárt tud felkínálni. A liturgia igényeivel összhangban lévő vallásos népzenei emlékek száma elenyésző. A népzene jelentősége inkább az, hogy bizonyos „zenei univerzáliára”, magatartásokra, archaikus formákra tudja felhívni figyelmünket.

Az „*alius cantus aptus*” elve nyitott utat a liturgiába a kezdetben csak propaganda-eszközként használt, később a liturgiába is behatolt könnyűzene előtt. Mindenki előtt világos lehetett, hogy itt szövegileg a liturgia üzenetétől független, teológiailag semmitmondó (ha éppen nem téves), zeneileg pedig értéktelen, jellegében világias zenével van dolgunk. Védelmére nem is tudnak mást felhozni, mint azt, hogy vonzó a mai fiatalság egyes csoportjai számára. Ha a konstitúció és instrukció fenséges elvei (a templom szentségéhez, a múlt örökségéhez méltó, az „igaz művészet megnyilvánulásaként” értékelhető zenéről) még ez esetben sem jelentettek okot a kitiltásra, akkor elmondhatjuk, hogy az egyházi dokumentumoknak egyáltalán nincs semmiféle jelentése és szabályozó ereje.

Nem hallottuk hírét annak, hogy a templomi ének e többfokozatú lezüllése, illetve a liturgikus megújulás ügyének zenei cserbenhagyása ellen bárhol, bármilyen egyházi hatóság tiltakozott volna. Sőt büszkén számolnak be róla, hogy egy-egy ifjúsági misén a pápa milyen jól érezte magát a fiatalos zene hallatára.

Ennyit érnek azok az elvek, melyek nem mennek túl a „quaedam sanctissima verba” teljesen hatástalan mondatain. Mindez logikus következménye volt az instrukció 32. pontjának és a misekönyv négy ártatlan szavacskájának: „vel alius cantus aptus”.

Nem mondjuk, hogy a római miseénekek átültetése egy széles körű mai gyakorlatba nem járt volna problémákkal. Erre később fogunk kitérni, s ott tárgyalunk arról is, megőrizhető volna-e a vallásos népének (kanciók) repertoárja a liturgikus követelmények szigorú érvényesítése mellett.

Most azonban mégis a római miseének hagyományára kell tekintetünket vetni, hogy annak mivoltát, értékeit megértve térjünk vissza a jelen gyakorlathoz. A vizsgálat kétszeres lesz: e fejezetben tartalmilag, a következőben funkcionális-történelmi valóságában elemezzük a „Graduale Romanumot”.¹

4.

A.) A római rítussal nagyjából egyidős rítusok és világvallások (zsidó, keleti és nyugati keresztény, buddhista, mohamedán) énekének alapja legtöbbször az illető vallás szent könyve. Igazából nincs „egyházi zenéjük”: annak helyén a liturgikus kontextusban elénekelt szent szavak állnak. Mint a kiváló zenetudós, E. Jammers kifejtette: „A keresztény liturgikus ének lényege: Isten igéjének egyszerű, hangszerkíséret nélküli megzenésítése ... Az ember nem *megzenésíti* Isten igéjét, inkább *kimondja* azt. De az istentiszteleten az ember nem a minden napok, nem a piac nyelvén beszél, hanem egy ünnepélyes énekhangon. Mégis: ez a kimondás nem tesz és nem is tehet hozzá semmit Isten igéjéhez ... Az emberi beszéd felemelkedik, átalakul, hogy a kultikus szolgálatban mintegy szája legyen az önmagát kinyilatkoztató Istenségnek, a meghirdetett kinyilatkoztatásnak, az emberré lett Igének, a közösségi imádságban pedig az Egyház szóvivőjévé válják.”

A római egyház mindenki másnál inkább ragaszkodott a bibliai szavakhoz. Még Szent Ambrus himnuszait is csak vonakodva engedte be a liturgiába. A Biblia tisztelőtén túl ebben biztosan annak is szerepe volt, hogy ezzel távol tartsa magától az eretnkségek belopakodását a liturgiába. S mondhatjuk-e, hogy ez a veszély ma nem áll fenn? De még inkább: nem kell-e félnünk, hogy a költött, emberi szövegek eluralkodásával sérül vagy deformálódik a liturgia tartalma, egyoldalúságok, hiányosságok keletkezhetnek benne?

A „szent könyv” éneklése azonban római liturgiában több mint a Biblia valamely szakaszának megszólaltatása. A liturgia számára kiválasztott énekszakszok legtöbbje több száz éves teológiai eszmélkedés eredményeképpen került a liturgiába. A liturgikus énekanyag egy hiteles keresztény teológia tükröződése. Az ünnepek és ünnepi idők kiválasztott énekszövegeinek az ünneppel

¹ Ebben az alfejezetben a Graduale Romanum, más néven Antiphonarium Missae elsősorban nem annak dallamait fogja jelenteni, hanem a *per anni circulum* elosztott liturgikus szövegeket.

való összefüggése egyházatyák generációinak magyarázatán alapszik. Az ünnepet az illető bibliai versek kifejtésével értelmezték, viszont az illető bibliai versek kifejtését is az ünnepek tudatában végezték. A 2. zsoltár karácsonyi alkalmazása mögött ott van egyrészt a karácsony titkának elmélyült kifejtése, s e titok a 2. zsoltárban alkalmas kifejezési formát talált. Másrészt mögötte ott van a 2. zsoltár krisztológiai, s elsőrendűen karácsonyi értelmezése. A karácsony tartalma hiányos a 2. zsoltár befoglalása nélkül, a 2. zsoltár értelmezése pedig hiányos a második isteni személyre vonatkozó dogmatikai tudás nélkül. A 2. zsoltár a legszorosabban összefügg a János-evangélium prológusával, melyet éppen a karácsonyi nagymisében olvasunk.

A liturgia minden ismerője tudja, hogy például az ádvent üzenetét a liturgiában legalább annyira hordozza a 18., 24., 79., 84. zsoltár együttese, mint az olvasmányok és könyörgések. E zsoltárok ismételt előfordulása mintegy beleimádkozza az emberbe az ádventnek *azt* a tartalmát, melyet az Egyház (és nem az egyes pap) ad neki. E folyamatnak része a válaszos zsoltár is, de nem elégséges hozzá, mert a zsoltárból kiemelt, dallamosabban megszólaló „főversek” és az egyvégtében énekelt zsoltárszakasz más-másképpen érinti az éneklőket és hallgatókat.

Aki tehát elveszi a propriumot a nap vagy az időszak (például ádvent, nagyböjt) miséiből, az megcsonkítja a liturgiát, megcsonkítja az ünnep tartalmát, megfosztja magát az Egyházat az ünnep teljes megértésének egy eszközétől. Amit e bibliai szövegek tartalmaznak, azt meg sem közelítik az egyébként tiszteletre méltó kanciók. S még ha megközelítenék is, azt emberi szóval, a bibliai kontextusból kivéve tennék. Tovább menve azt is mondanánk, hogy aki elveszi a propriumot, az megcsonkítja a élő (nem tankönyvi szintű) teológiát is.

Fontos tény az is, hogy e bibliai szövegek nem a magányos olvasás szintjén, hanem az istentisztelet közösségében, mégpedig adott liturgiai helyeken hangzanak el. A száz évvel ezelőtti liturgikus elmélkedések valószínűleg kissé túloztak, amikor minden szó és mondat elhelyezését egy tudatos, tervezett folyamat eredményének vélték. Egészében véve azonban igazuk volt: nemcsak a szövegeknek a teológiai eszmélkedésben kifejtett tartalma szerint kerültek a liturgiába, hanem gyakran liturgiai környezetük gazdagította értelmüket, emelte hatékonyságukat.

Világítsuk ezt meg egyetlen példával! Ádvent első vasárnapja a 84. zsoltárból veszi komunióját: „Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum.” „Az Úr megadja kegyelmét, és földünk megtermi gyümölcsét.” A zsoltár a messiási korról szól, melyben a mennyei áldásra a föld az erények bő termésével válaszol: „felnövekszik a hűség a földből, és a mennyből alátekint az igazság”. A zsoltár önmagában csak egy eseményorról beszél, a lesugárzó kegyelemről és a föld, az ember igaz cselekedeteiről. A valóságban azonban ez egy személyben vált valósággá: az Isten-Emberben, aki egyszerre maga a mennyből alájövő megigazulás, és az egyetlen, akiben valóban megvalósult

a hűség. Benne valósult meg a béke, benne jött közel az istenfélőkhöz az üdvösség, ő volt a dicsőség, aki a mi földünkön lakozott, benne találták meg egymást az irgalmasság és a hűség, benne csókolják meg egymást az igazság és a béke. Az Isten nem csupán megadta kegyelmét, hanem Ő maga lett a második Isteni személyben a kegyelem és a kegyelem forrása. De ugyanakkor Ő a földnek áldott termése, ő a „fructus”. Milyen fructus? „Fructus ventris tui.” Mária méhe a föld, melyben megtermett e gyümölcs. Máriában az egész emberiség, az egész föld teremté e gyümölcsöt, vagyis Jézus emberségét. Ezért lényeges része a Genealógia is a liturgiának: Ádám óta öröklődtek már nemzedékről nemzedékre azok a gének, melyekből Mária testében testet vett magának a mennyből lejövő. Igen, az Úr megadta kegyelmét (harmatoztak az egek onnan felülről), és földünk megtermette gyümölcsét (megnyílt a föld, hogy megteremje az Üdvözítőt): az Isten-Emberről. Ezt az éneket *áldozás* alatt énekeltük, amikor az Úr nekünk is megadja kegyelmét, és ha úgy fogadjuk, mint Mária, akkor lelkünk földje is megtermi gyümölcsét: az istengyermekséghez méltó életet.

Nos, „aptus”-e bármilyen „alius cantus”, hogy mindezt egy mondatban, ezzel az isteni természetességgel és érzékletességgel elmondja?

B.) De tovább is mehetünk. A proprium-énekeket egy egészen sajátos költői-ség járja át, melyet a költött versek, még a legnagyobb himnuszok is nélkülöznek. Az Egyház tanítását, a liturgikus teológia nagy igazságait nem közvetlen szavakkal mondják ki, nem nyílt dogmatikai tételeket szólaltatnak meg, s nem is azzal válnak költőivé, hogy a tanításokra költői elemeket aggatnak. Azzal költőiek, hogy a Biblia szavaival, vagyis *alkalmazott* szavakkal beszélnek róluk. Valamilyen értelemben e szavak mind olyanok, mint a hasonlatok, s az ószövetségi idézetek még inkább azok. Bensőségességükben rejtik a teológiai igazságot, de ebben a rejtőzésben mégis kimondják azokat. A lélekbe egyszerű szavakat, képeket csepegtetnek, s ott a lélekben azok felfeslnek, és ott, az imádkozó csendben lesz a képes beszédből élő valóság.

Egy kiváló esztéta szerint minden nagy költészet lényege: egy sejtés-szerű oszcillálás a vers tartalmi rétegei, továbbá időbeli pontjai (a „volt”, a „van” s a „lesz”) között. Ezt az oszcillálást a liturgiába nem költői akarat hozza, hanem egy isteni valóság: az, hogy ugyanaz a „költő”, az Isten mondta ki az Ószövetséget, mondta ki a Jóhírt, s teljesítette, teljesíti mindkettőt az Egyház kegyelmi életében. Amikor a propriumot éneklünk, mindig többre gondolunk, vagy legalábbis mindig többet érzünk, sejtünk, mit amit szánk kimond. Magát a beteljesedést sejtjük a szavakban, ezért azok mindig a mennyei liturgia énekei. Erre a tapintatos költészetre a „szókimondó” egyházi költemények sohasem képesek.

Szeretnék erre is egy példát hozni. Énekeink nagy része a húsvétról így beszél: Krisztus feltámadott, az asszonyok és az apostolok az üres sírt találták, Krisztus ezzel győzelmet szerzett, megszegyenyítette a Sátánt, nekünk reménységet adott a feltámadásra. Ezzel szemben a húsvéti introitus így szól: „Feltámadtam, és ismét veled vagyok, alleluja, reám tetted a kezedet, alleluja, csodá-

latos előttem a te tudásod, alleluja.” A szöveg idézet a 138. zsolnárból, melyben az ember elragadtatva szemléli az Isten mindenhatóságát, s ezt el is mondja neki: „te ismersz engem, akár leülök, akár felkelek”, az énekes éjszaka is Istennel van, s ha reggel fölkel, azt mondja: „máris veled vagyok”. Nyilván már az ószövetségi énekes is kettős beszédet mond: egyszerre beszél arról, hogy Isten jelen van az ember életében és látja minden mozdulatát, de arról is, hogy jósorsában és balsorsában egyaránt Istennel van: éjjel és nappal, ha leül, és ha felkel.

Ez legszélsőségesebben Krisztus életében valósult meg. Vele volt az Isten akkor is, amikor azt mondotta: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem”, és akkor is, amikor húsvét reggel így szól: „Felkeltem, és ismét veled vagyok”. A húsvéti nagymise elején tehát nem mi harsonzunk, hogy feltámadt Krisztus, hanem egy nagy csendben szólal meg ajkunkon magának Krisztusnak szava az Atyához: „ismét veled vagyok”. Reám tetted mindenható kezedet, és feltámasztottál. Csodálatos előttem a te tudásod, mellyel minden ember útját követed, de egészen különösen az enyémet, saját Fiadét. A te tudásod pedig nem utólag veszi tudomásul az eseményeket; az eseményeknek nem következménye, hanem oka. Krisztus egészen az Atyához tartozik. Bár neki „hatalma van letenni életét és fölvenni azt”, most mégsem azt mondja: feltámadtam isteni erőmből. Hanem szinte a Szentháromság belső életének intimitásában súgja Atyájának: veled vagyok, reám tetted a kezedet.

Mivel pedig húsvét éjszakájától fogva a keresztény ember egybenőtt Krisztussal halálának és feltámasztásának hasonlóságában, azért ő maga (és együttesen az egész Egyház is) így szólhat az Atyához: Feltámadtam, és a bűn hosszú éjszakája után ismét veled vagyok. Mert reám tetted gyógyító, bűnbocsátó, életre keltő, feltámasztó kezedet. Amikor az Egyház húsvét reggelén énekelni kezd, akkor oly mélyen egyesül Krisztussal, hogy nem róla beszél, harmadik személyben, hanem szájunkon a Fő és a Test együtt beszél az Atyához.

Ismét kérdem, van-e „*alius cantus*”, mely ezzel az erővel, teológiai mélységgel, költőiséggel, bensőségeséggel, s ugyanakkor egyszerűséggel tud a húsvétról beszélni? Mily felséges az is, ahogy a csendből, egy személyes és misztikus párbeszédből indul el a húsvét ünneplése! S milyen nevelő ereje is van ennek a költészetnek: arra tanít, hogy vallásunk elsősorban az Istennel való egészen személyes kapcsolat legyen, ne pedig valamiféle párthoz, csoporthoz tartozás. Megtanít arra, hogy mindenekelőtt ezt a benső tartalmat keressük, de ne vessük meg azt a külső formát, mely ezt a benső tartalmat hordozza.

Olvassuk végig egyenként húsvét hetének introitus-sorozatát, hogy lássuk, miképpen bomlik ki az Egyház énekében a misztérium minden dimenziója!

C.) Nem elhanyagolható a proprium-szövegek formája sem. Ascensio ünnepének introitusa így kezdődik: „Galileai férfiak, mit álltok itt az égre nézve?...” Kinek a beszédét halljuk ebben az énekben? Persze Istenét, aztán az Egyházét; de kinek a szaván keresztül? Természetesen az angyalokén. Ez *megjelenítő* ének.

Láttuk, a húsvéti introitusban Krisztus beszél: „Feltámadtam, és újból veled vagyok ...” Ez is megjelenítő beszéd. Advent második vasárnapjának introitusa: „Sion népe, íme, jó az Úr a népek megváltására ...” Ki beszél? Az Egyház itt mint egy jó hír hírnöke szólal meg az énekben. Ez tehát *hirdető* beszéd. Nagyböjt harmadik vasárnapjának introitusa: „Szemeim mindenkor az Úrra néznek, mert ő vonja ki a tőrből lábamat ...” Ki beszél? Isten adja a szót az egész Egyház, de különösen az egyházas lélek szájára. Ez tehát *kérlelő* beszéd.

Közös mindezekben, hogy valaki *beszél* bennük.

Amikor azonban egy verses éneket hallunk, akkor a „beszédes” ének közvetlensége megszűnik. Akár a legnagyobb szerűbb himnuszban is érezzük, hogy egy költő műve. Benne egy költő beszél. Ezt a különbséget a forma teszi. A gondolat menetét, részeinek hosszát, kapcsolódását, de a szavak kiválasztását is a versforma és többnyire a rím határozza meg. A költemény: *artefactum*, mesterségesen létrehozott művészeti alkotás. Ha az eredmény teológiailag és költőileg nem eléggé magasrendű, akkor még inkább kiviláglik, hogy inkább a vers kényszere irányítja a gondolatot, mint fordítva. Nem becsüljük le az énekköltészetet, a himnológiát (akár még tágabb értelemben, a liturgián kívül született himnuszokat is beleértve), de ezek sohasem lehetnek olyan alkalmasak arra, hogy „beszélő szövegek” legyenek, mint a bibliai szabad próza.

Az, hogy a *miseproprium* énekei kevés kivétellel a Biblia szövegeire épülnek, magába foglalja, hogy kevés kivétellel e „*lelki beszéd*” megnyilvánulásai, s nem „*költemények*”. A beszéd természetességével haladnak előre és találják meg a saját kellemes artikulációjukat, s az énekes is, mint egy speciális módon elmondott beszédet veheti őket ajkaira. Ahogy a Jammers-idézetben olvastuk: „Az ember nem megzenésíti Isten igéjét, inkább kimondja azt. De az istentiszteleten az ember nem a mindennapok, nem a piac nyelvén beszél, hanem egy ünnepélyes énekhangon.” Lélektanilag ez azzal jár, hogy a prózai forma mindig közelebb állván a beszédhez, *inkább* imádkozunk, amikor azt mondjuk. Nem állítom, hogy a verses imádságot nem lehet átéléssel imádkozni. De abban mindig van valami olyasféle, amit mintegy idézőjelben mondunk. Ezzel szemben a bibliai forma egy személy (vagy egy kollektív személy, az Egyház) alakjában beszél Urához: „Hozzád emelem az én lelkemet, Uram...” Ehhez képest a strófás beszéd egy kicsit mindig egy versnek, egy éneknek a megismétlése.

D.) Végül ne felejtjük el, hogy a *proprium* énekei nem általánosságban és tartalmilag kapcsolódnak egy-egy időszakhoz. Túlnyomó többségük már a római liturgia legkorábbi karkönyveiben egy-egy meghatározott nap *propriumához* tartozott, és beosztásuk érintetlen maradt egészen 1968-ig. A misekönyvben is ott szerepel a tétel, s ha nem énekelték, legalább a pap elimádkozta. Ezzel az Egyház jelezte, hogy az ének meghatározott helyen áll, vagy másképpen fogalmazva: azon a napon és abban a liturgikus pozícióban ez az ének áll, és nem más.²

² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *proprium*énekek nem abban az értelemben kapcsolódnak a liturgia adott részéhez, mintha az introitusnak a mise kezdetéről, az offertóriumnak a felaján-

Most nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a miseének e „properizációja” mikor és hogyan következett be. Azt sem kutatjuk, igazak-e azok a megfontolások, melyek történelmi tényekre vagy spirituális elmélkedésekre támaszkodva igazolni akarták e tételek elhelyezését és összefüggését a nap többi tételével. Egyszerűen ténynek fogadjuk el, hogy legalább 1200 éven át asszociáció létesült egy adott liturgikus nap élményvilága és a hozzá tartozó énekek között, s ez az asszociáció igazán katolikus volt: legalábbis a római liturgián belül általános volt. Mindenki egyként hivatkozhatott rá, a vasárnapokat az introitusokról lehetett elnevezni, a levelek datálását is eszerint végezték, a zeneszerzők nem egy adott szöveget, hanem egy adott nap offertóriumát, introitusát stb. zenésítették meg. A liturgiával együtt élő embereknek „egybenőt” ez az énekrend a nap teljes liturgiájával, s hozzájárult a mise szilárdságához (szemben a zsolozsma viszonylagos variabilitásával). Az sem volt véletlen, hogy ebből az egységből mi maradt ki: az introitusok, graduálék, offertóriumok, kommúniók nagy fokú azonosságával szemben az Alleluják és szekvenciák adtak teret a régiók alkotó erejének.

A térben és időben való egyetemesség, a kontinuitás sok áldással járt. A már említett erős lélektani kapcsolaton felül az állandóság érzetét is keltette, a követett hagyomány ősiségét dokumentálva annak tiszteletére sarkallt. Fegyelmet sugárzott és fegyelemre nevelt, s olyasféle személytelenséget, anonimitást érzékeltetett, melyet pusztán a nevek eltitkolásával (melyet az újabb dokumentumok megkövetelnek) nem lehet elérni. Egyetemi növéndéim számára mindig megdöbbenő élmény, amikor kinyitjuk Hesbert Antiphonarium Missarum Sextuplexét vagy a római Santa Cecilia-bazilika graduáléját, s az 1000–1200 éves dokumentumokban ugyanazokat a propriumtégeket olvassuk, melyeket az 1950 körüli Liber Usualis-okban is megtaláltak. Sugallatom nélkül is szinte mindig az első meglepetés utáni kérdésük: „Akkor miért nem ezeket énekeljük?”

A zsinat esélyt adott arra, hogy a proprium ezen áldásaiban nemcsak a latinul tudók vagy kétnyelvű misszálét használók részesüljenek, hanem azok kiterjedjenek Isten egész népére is. Az a bizonyos 32. pont ettől az áldástól fosztotta meg az Egyházat. Hiába tesz úgy az instrukció vagy a misekönyv, mintha lenne proprium: mindenki jól tudja, hogy jó, ha egy vasárnap bemutatott tízezer mise közül akad egyetlenegy, amelyben azt énekelnék. Az énekek tartalma ma nem az, amit az Egyház közölni akar, hanem amit a világ több tízezer templomában több tízezerféleképpen az emberek adnak neki.

Vagyis: ma nincs olyan meghatározott liturgikus tartalom, melyet az Egyház az énekre bízna. Az ének (kivéve jobb esetben az ordináriumot és az olvasmányközi énekeket) nem vesz részt a liturgia tartalmának hordozásában. Vagy másképpen fogalmazva: az ének megszűnt a liturgia integráns része lenni.

lásról, a kommúnióknak a szentség vételéről kellene szólnia. Inkább úgy kell felfognunk, hogy az adott esemény időpontjában bizonyos eszméket s érzelmeket visznek ezen énekek a hívő elméjébe.

5.

A helyzet és a tennivalók megértésében nem mellőzhetünk egy a *mise proprium* funkciójára és előadóra vonatkozó rövid történelmi visszapillantást. Annak minden eleme hasznunkra lesz, amikor a ma és holnap lehetőségeit fogjuk mérlegelni.

Az őskeresztény mise formailag a celebráns, a diákonus, a lektor szinte megszakítatlan kantillációja volt, melyben a gyülekezet nem „népéneket” énekelt, hanem egy eleven dialógus szereplőjeként vett részt. Ez a tágabb értelemben vett „ordinárium”, melynek része volt az is, amit ma ordináriumnak nevezünk: a *Kyrie* mint litánia-válasz, a *Sanctus* mint a prefációra felelő akklamáció, az *Agnus* mint litánia-részlet, a *Gloria* mint akklamáció-sorozat. Az ordinárium tehát a kantilláció-fűzér eleme, maga is speciális kantilláció, olyasforma, mint a „*Missa Mundi*” (Liber Usualis XVI, XVIII) mise (ha azzal hangról hangra bizonyára nem is volt azonos.) Helyes tehát, hogy *Musicam Sacram* instrukció a rezponzumokat, akklamációkat és az ordináriumot tekinti elsődlegesen a népre tartozó részeknek.

A *proprium* legrégebbi eleme, amennyire mai tudásunk alapján megítélhetjük, a zoltár-olvasmány volt. Nem „ének” volt tehát a zoltár a mai értelemben, hanem az igeliturgia része, maga is olvasmány, melyet így lektor recitált. Ez a recitáció azonban a többi olvasmánynál ornamentáltabb lehetett, a viszonylag képzett zoltárénekes adottságaitól függően. Bár annak menetét megszabta a hagyományos tónus, a kivitelezés némileg a lektor-pszalmista egyéni rögtönzésén is múlt. Ennek megfelelőjét hallhatjuk ma is az orthodox zsidó közösségekben, ahol a kantillációk az énekes képességeihez mérten lehetnek egyszerűbbek, de lehetnek díszesebbek, vagy éppen szenvedélyesebbek az ambitus kitérésével és melizmatikus elemek beépítésével. Minden bizonnyal ennek a szólózsoltározásnak leszármazottja a gregorián *tractus* (ambrozián *cantus*).

A IV. századból értesülünk arról a lehetőségről is, hogy a gyülekezet a zoltár éneklésébe refrénnel bekapcsolódott. Ágoston a *Confessiókban* leírja, hogy amikor anyja, Mónika meghalt, barátja, Evodius a zoltároskönyvért nyúlt és vigasztalásul az egyik zoltárt kezdte énekelni, melyre mindannyian feleltek: „Az irgalmasságról és az igazságról éneklek, Uram, neked.” Ilyen válaszos zoltáréneke a zsolozsma szerves része volt, s ilyen vezette be Ágoston zoltármagyarázó beszédeit is. Nem egyértelműek azonban a források a tekintetben, hogy ez a fajta „válaszos zoltár” része volt-e a misének is. Egyes magyarázók úgy gondolják, hogy a mise-zoltár még hosszabb ideig szólóének volt, mely lerövidülve a római mise gradualéjának előzményévé vált.

A történelmileg rákövetkező *proprium-tétel* a *kommúnió* lehetett. De eleinte nem is volt igazán *proprium*, hiszen egy, később három-négy zoltárszakasszal beérhették, (úgy, mint a bizánci liturgia később is teszi a *kinonikon*nal). De ez a zoltár is szólóének volt, s a zsolozsma-rezponzórium és régi *kommúnió*-repertoár kapcsolata (továbbá a formulák vándorlása ezek és más *proprium*-

énekek között) azt sejteti, hogy a melizmatikus szőlőzsoltározás a mise és zsolozsma közös, igazi műfajokra még nem oszló eleme az ősi liturgiának.

Az olvasmány utáni ének *tartalmilag nem kapcsolódott az előtte álló olvasmányhoz*. Önálló zsoltár volt, mely közvetve, a liturgikus idő általános gondolkörén keresztül érintkezett az olvasmánnyal. A rezponzorium elnevezés nem azt jelenti, hogy az ének az olvasmányra felel, hanem a belső szerkezetre utalt. Az összehangolt olvasmány + zsoltár eszméje először a XX. századi liturgia-magyarázóknál merült fel, majd a II. Vatikáni Zsinat utáni könyvek próbálták azt megvalósítani.

A pszalmista (szóló zsoltárénekes) akkor is a proprium hivatott előadója maradt, amikor, a római liturgia átlépett a következő korszakba, a szkólák korszakába. A szkólák eleinte a tehetős nagy bazilikák liturgikus életét szolgálták, míg a kisebb városi, falusi közösségekben az egyszerűbb ősi gyakorlat szerint a kidolgozott ének előadása a szólistára maradt.

Az introitus és az offertórium kialakulása már a szkólákhoz kapcsolódik. A nagyobb bazilikák napi gyakorlata megkívánta, hogy több pszalmistával rendelkezzenek, akik akár beosztás szerint egyenként, akár együtt, vagy a liturgikus szokásoknak megfelelő váltakozással énekeljék a bonyolultabb énekeket. Ezek már akkor megvalósíthatták a szkóla lényegét, amikor ez az intézmény formálisan és névvel nevezve még nem alakult ki. A szkóla csoportos éneke szükségessé tette a korábbi rögtönzött elemek kiküszöbölését, a dallamok rögzülését (legalábbis egy adott körzeten belül), s ezzel együtt a választott szövegek kanonizálását is. A zenei alapanyag természetesen a korábbi szológyakorlattól örökölt formulakészlet volt. Ám amikor a formulák meghatározott szövegekkel kapcsolódtak össze, akkor egyre inkább individuális dallamok keletkeztek. Megalkotásukat a csoportos ének szükségessé, de egyúttal lehetségessé is tette: a szkólák élete, a hivatásos énekesek kollégiuma, a kölcsönös ellenőrzés megteremtette a szájhagyományos kultúra keretei között is egy növekvő repertoár memorizálásának feltételeit.

Ami az énekelt proprium *szövegeit* illeti, a „szokásokon alapuló szabad választást” fokozatosan felváltotta a repertoárban való gondolkodás. Tartalmilag ennek alapját a már tárgyalt teológiai eszmélkedés, a zsoltárok keresztény-liturgikus értelmezése adta. Az első fázisban ez a rögzítés még bizonyára nem jelentette egy római „Antiphonarium Missae” kidolgozását. Műfajokra osztott jegyzékek készülhettek a kiválasztott zsoltárrészletekről, rögzítve azt is, hogy melyik ünnepen, ünnepi időszakban énekelhetők. Ezt kiegészítette még a zsoltárok egyszerű számsora szerint elrendezett, mondjuk így, per annum-regiszter, melynek nyomait pl. a későbbi Graduale Romanum nagybőjti kommúnióiban, a pünkösöd utáni vasárnapok introitusaiban, offertóriumaiban látjuk.

Valamikor a VII. század táján rendezték el és egészítették ki az összegyűlt liturgikus énekanyagot úgy, hogy minden tétel a liturgikus év meghatározott napjához kapcsolódjék. Az újabb kutatások valószínűsítették, hogy ez az elren-

dezés műfajról műfajra haladva történt. Ugyan nem létezett a nap valamennyi énekét összehangoló terv, de a hagyomány ezt az összetartozást több mint ezer éven át rögzítette. A „properizáció” ezzel befejeződött, s az eredmény egy nagyszerű rendszer lett. Értékét első szinten maguknak a tételeknek önálló értéke (bibliai eredete) garantálta; második szinten az a teológiai értelmezés, mely a tételek liturgikus helyét legalább nagyjából meghatározta, harmadik szinten pedig az a rendezettség, melyet az anni circulus-ban kapott helyüknek köszönhettek. S fordítva is igaz: a bibliai szövegek, azok liturgikus-teológiai értelmezése a liturgikus évet hihetetlen mértékben meggazdagította, az *anni circulus* szerinti elrendezés pedig a naptár struktúráját erősítette, az egyes liturgikus napokat jellegzetessé, egymástól elkülöníthetővé, s egyúttal emlékezetessé tette. A legújabb római instrukció (Authenticam Liturgiam) ismételtlen hivatkozik a római liturgia megőrzendő identitására. Nos, a per anni circulum elrendezett Graduale Romanum bizonyára egyik eminens eleme (volt?) ennek az önazonosságának.

Mielőtt tovább haladnánk, a fentiekből még két tanulságot szeretnénk levonni. Az egyik, hogy a zene nem hangulati eleme volt a liturgiának, hanem sajátos módon ugyan, de közlő funkciója volt. A másik, hogy a proprium éneklésében a nép nem vett részt: az kezdettől fogva a félhivatásos vagy hivatásos énekesek feladata volt. Ez nem jelenti a nép tevékeny részvételének hiányát, hanem a liturgia lényegéhez tartozó *szereposztást*. A liturgia gerincét, mint tudjuk, az azon végigfutó párbeszédés kantilláció adja; ahogy az olvasmányok megszólaltatása a lektorok dolga, a zsoltárének elsődlegesen a pszalmista vagy pszalmisták (szköla) feladata.

Új helyzet akkor állt elő, amikor a római liturgia a nyugati orbis egész területén elterjedt. Az a római liturgia, melyet a misszionáriusok átplántáltak, magába foglalta a szakramentáriumon kívül az „Antiphonarium Missae”-t is. A tennivalókat *nem* a helyi viszonyok határozták meg, hanem az az objektív liturgikus rend, melynek elvégzéséhez az egyes templomoknak fel kellett nőniük! Az elvégzés módjában ugyan voltak szerény különbségek, de a lényegét kánon rögzítette. A középkori Európa meg is teremtette azokat a testületeket és intézményeket, melyek az ének alapvető egységét (s azon belüli törvényes variabilitását) biztosították. A középkori iskolarendszer lényeges eleme volt a liturgikus ének tanítása, s így a legnagyobb katedrálisoktól a legkisebb falusi templomig adva volt egy olyan „kórus”, mely képes volt a proprium-éneket megszólaltatni. A „kórus” ez esetben nem énekkart jelent, hanem az adott liturgikus testület egészét. Ez egy nagy katedrálisban a káptalant, a papságot, a papnövendékeket, az iskolásokat és tanáraikat jelenti; egy falusi templomban esetleg csak a papot, a tanítót és három-négy iskolásgyermekeket. Különbözhetnek ugyan a helyi szokások és a korszakok abban, hogy osztják el a tételeket a szóló, a kiválasztott énekesfiú vagy csoport és a teljes kórus között. De maga az énekelt szöveg- és dallamanyag lényege szerint egységes volt a római rítus egész területén. A középkori

kórus voltaképpen az iskolázottak egész közösségére kiterjesztette a szkóla-eszményt. Lehetséges és kívánatos történeti út lett volna, hogy a keresztény iskolázás kiterjesztésével a laikátus mind nagyobb és nagyobb tömegei váljanak a „szkóla” tagjává.

A középkorban azonban a képzés még csak szűk (de nem kizárólag klerikusi!) körökre terjedt ki. A nép nagyobb arányú részvételét a liturgia kommunikációs rendszerében a nyelvi korlátok is akadályozták. Ez oda vezetett, hogy a nép szerepét lassanként a liturgikus ének alaprétégeiben, a rezponzumok és ordináriumtételek kantillálásában is a szkóla ill. kórus vette át. Az ordinárium maga is „szkóla-énekek” ciklusává vált, tehát közeledett a proprium zenei stílusához. Az olvasmányoktól, orációktól és egyéb recitációktól eltekintve a mise műfaji szerkezete kezdett összerosódni.

Bármennyire megbotránkozunk ma e fejleményen, azt teológiailag mégsem tekinthetjük abszurdnak. Szolid elveken nyugodott ugyanis az a felfogás, hogy a misét nem a jelenlévők mutatják be, hanem mindig az egyetemes Egyház. Ha a misét a maga rendjében bemutatják, megvalósítják, akkor az Egyház az egész közösség javára cselekszik, s áldásaiból a kegyelem útjain mindig mindenki részesül. A liturgia tartalmának annak kell lennie, amit az egész Egyház mond és cselekszik benne, a résztvevők pedig saját módjuk és képességeik szerint kapcsolódnak be a szent cselekménybe.

A liturgikus ének, mely korábban sajátosan kimondott liturgikus szövegeket jelentett, lassanként *megkomponált* liturgikus szöveggé vált. Ezután logikus lépés volt hogy (legalábbis egyes napokon és egyes műfajokban) a megkomponálás a kor zenei nyelvén, vagyis a polifon műzene éppen adott stílusában történjék.

Az eseményeket még egy tényező befolyásolta: a misék számának szaporodása. Oka nem lelkipásztori volt: nem az, hogy a hívek számára a nap folyamán választási lehetőségeket kínáljanak a misehallgatásra. A főmisén kívül minden nap meg akartak emlékezni Máriáról, a védőszentről, a halottakról; a késő középkorban pedig egyre nagyobb számban végeztek miséket az egyes oltároknál az illető szent tiszteletére, az alapítványtevők szándékára. Legtöbbször e misékhez is kirendeltek néhány énekest (kiknek külön díjazásáról az alapítvány gondoskodott). De erre olykor már nem jutott énekes, s akkor celebráns maga olvasta el (korábban, egyes feltevések szerint: énekelte) a mise valamennyi énekét.

A Tridenti Zsinat után a katolikus Egyház elvileg fenntartotta azt a szabályt, hogy a propriumének a liturgia integráns része, melyet latin nyelven valamilyen módon el kell énekelni, vagy legalább a papnak el kell olvasnia. Az intézményi rendszer azonban, mely az ének folyamatos fenntartását szolgálta, különféle történeti okok miatt összeroppant. Néhány nagy templomban ugyan maradtak capellák, melyek a két fényes polifon ordináriumtétel közt amolyan rituális kötelezettség gyanánt megszólaltatták az amahhoz képest sápadtnak és „unalmasnak” tűnő gregorián propriumtételt is, egyes kolostorok pedig annak rendszeres éneklését is fenntartották. A misék többségében azonban a papra maradt annak elolvasása, miközben a gyülekezet a protestáns hatásra kifejldött

jámbor énekekkel táplálta vallásos érzelmeit, és múlatta az időt. A proprium-olvasás jelentéktelen „logion”-ná zsugorította az éneket, mely kicsiny kötőszöveget a liturgia „fontos” részei között. Természetes, ha a proprium-ének a liturgia alárendelt, kötelező, de lényegtelen részévé vált, mely igazából már a pap számára sem jelentett lelki táplálékot.

Míg az újkor vallásos mozgalmainak érdeklődése távol esett az efféle problémáktól, a XIX. században meginduló liturgikus megújulási törekvések e téren is visszafordulást ígértek a lejtőn. De legjobb törekvéseik is olyan akadályokba ütköztek, hogy eredményt csak keveseknél értek el, s jelentőségük inkább egy bizonyos felhívás volt a szebb jövő keresésére. Mindenekelőtt szorgalmazták, hogy minél több helyen alakuljanak kórusok, melyek a liturgia énekét az Egyház szabályai szerint végzik (s ebbe nyilván beleértendő, hogy minden nap saját énekeit képesek énekelni, elsősorban a gregorián dallamokon). Hiányzott azonban egy olyan intézményrendszer, mely e kívánság teljesítését mindenütt és az egyéni buzgóságtól függetlenül, megszakítatlanul szavatolta volna. A liturgia többi szövegével együtt az énekek üzenetét is közvetítették a hívők felé a kétnyelvű misszálék. Ezek hatása felmérhetetlen. Sokaknak legfőbb lelki táplálékuk lett a misszálé, talán még a Szentírásnál is fontosabb, mert a sancta Ecclesia életritmusába tagolódva, a liturgia eleven közegében és kötöttségeinek védőszárnyai alatt töltekezhettek Isten igéjével és az Egyház imádságával. Ezek a hívek megszerették az énekeket is — mint szövegeket. De csak mint szövegeket. A pusztán olvasott tétel nem kaphatta meg azt a térbeli és időbeli kiterjedést, amit az ének tud adni a szövegnek, midőn az az egész templomtérré kiárad, elegendő ideig tart, és az intellektuson túl megérinti a lélek más szféráit.

A másik nagy segítség, amelyet a liturgikus mozgalom a hívőknek is, papoknak is adott: a liturgiamagyarázat. A jó forrásokból merítő magyarázatok túlhaladtak a barokk kor tankönyvein (melyek többnyire morális tanulságok levonására használták az alapszövegeket), s a liturgia szellemében értelmezték egyebek között az énekeket is. Nagy kár, hogy ezek a magyarázatok nem jutottak el a teljes hívő közösséghez, s még nagyobb kár, hogy nem hatották át a papság nagy részét sem.

A teljes siker elmaradását három pontban összegezhetjük. a) A liturgikus megújulás az Egyház részéről inkább intelem volt és kegyes óhaj, semmint az intézményes Egyház vállalt és hatékonyan megvalósított programja. b) Nem alakult ki olyan mechanizmus, mely egyszerre biztosította volna a latin tényleges megőrzését és ugyanakkor a liturgia nyelvi kommunikációját a latint nem értő széles rétegek felé. c) Merész alkotó-megújító munkát kívánt volna a proprium-ének alkalmazása egy olyan korban, mely már nem volt képes elérni, hogy a proprium-ének mindenütt teljes formájában meg tudjon szólalni.

A 100 éves, nemes eszméktől átjárt liturgikus mozgalom örökségének válalására és a felmerült problémák megoldására lett volna hivatott a II. Vatikáni Zsinat. A konstitúció elvei a liturgikus ének újjáélesztését ígérték. A zsinat utáni tényleges események a liturgikus ének eltűnéséhez vezettek.

6.

Mikor most a gyakorlati lehetőségek számbavételét megkezdjük, célszerű először élesebb megfogalmazással összefoglalni az eddigieket.

Mi a római liturgia proprium-éneke?

Kiválasztott szent (túlnyomórészt bibliai) szövegeknek az év napjaira elosztott eléneklése liturgiai kontextusban, a mise egyes eseményeinek (a műfajoknak) megfelelő előadásban.

Miféle indítókok vezethettek a II. Vatikáni Zsinat *után* bekövetkezett változásokhoz?³ A proprium-énekek tekintetében a következőket lehet feltételezni:

vonja be a proprium-éneklésbe az egész gyülekezetet;

engedje a bibliai szövegek helyett —melyek a gyülekezettől némi liturgiai képzettséget igényelnének— a korábban már megszokottak éneklését;

könnyítse a gyülekezet énekelését az anyanyelv és könnyű dallamok elfogadásával;

szüntesse meg az ének kötöttségét, vagyis az adott éneknek adott naphoz és miserészhez fűződő kapcsolatát;

jussanak az egyes etnikai, generációs, társadalmi népcsoportok nekik tetsző, őket vonzó —vagy ilyennek tartott— énekanyaghoz.

Az olvasóra rábízhatjuk annak eldöntését, hogy ezek a szempontok mennyire vannak összhangban a római liturgia örökségével és magával a zsinati liturgikus konstitúcióval. Arra mindenestre rámutatnak, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznie annak, aki megoldást javasol.

A kérdés három összetevőre bontható: előadó, előadott, előadás — másképpen: *ki* énekel, *mit* énekel és *hogyan* énekel?

A.) Sem a történelem, sem a liturgia természete, sem az egyházi szabályok, a zsinati és azt követő rendelkezések nem teszik szükségsszerűvé, hogy a proprium-éneklés a teljes gyülekezet feladata legyen.

Az Egyház végső soron a proprium-énekekben is prófétai feladatát teljesíti. Márpedig nem az egész nép prófétál az egész népnek. Az énekekben részt vehet az egész nép, de csak ha annak tartalmát, liturgikus üzenetét nem áldozzuk fel a részvétel kedvéért; vagyis nem áldozunk fel valami nagyobbbat egy kisebbért.

³ Sajnos sokszor úgy tűnik, a változást kizárólag a változtatás, az újítás kedvéért vezették be. Például: az új Missale propriumként hol az énekelte proprium-tételt közli, hol más szöveget, mely sem jobb, sem rosszabb a Gradualében közölnél. Igazi és valódi haszon (Lit. Konst. 23.) e változásokból nincs; arra viszont elég, hogy az *énekelte* propriummal való kapcsolatot meglazítsa, s ezzel a liturgia belső fegyelmét (közvetve külső fegyelmét) rongálja.

Mint láttuk, a proprium-énekesek történelmi sora efféle lehetett: pszalmista – szkóla – kórus – capella. Ebből a középkori modellt, a „kórus” áll legközelebb ahhoz, hogy belőle az egész gyülekezet részvételével folyó proprium-ének legyen (megengedve azonban, hogy mint a középkorban is, egyes tételeket kisebb csoport vagy egyén énekeljen). Mondhatjuk úgy, hogy az írás-olvasás mai foka megengedi, hogy az egész nép váljék kórussá, liturgikus testületté. De ez nem szükségszerű. Az introitust, offertóriumot, kommúniót (esetenként vagy részben a gradualét és Alleluját, sőt szekvenciát) énekelhetik erre felkészült énekesek. A tételeket bizonyos rend szerint megoszthatja egymás között a hivatásos énekes és a gyülekezet, sőt ezek egy éneken belül is váltakozhatnak.

Kik a „felkészített” énekesek? Az 1967-es zenei instrukció hármat sorol fel: capella, szkóla, pszalmista (cantor). A felsorolás három lépés visszafelé a történelemben, vagy ha tetszik, a lehetséges megvalósításnak három (egyre szélesebb) terepe. Az a néhány katedrális és nagy templom, ahol az instrukció szellemében nagykórus (capella) van, köteles magára vállalni a proprium éneklését is. Sokkal több templomban megalapítható a 10–12 énekesből álló szkóla, melynek elsőrendű feladata éppen a proprium-éneklés. Végül helyesen jegyzi meg az instrukció, hogy cantorra (pszalmistára) még ott is szükség van, ahol capella vagy szkóla működik, mégpedig azért, hogy minden misén legyen, aki egyes részeket maga énekel, s aki a nép énekét vezeti, illetve vele váltakozik.

A legtöbb, amit e téren az egyetemes Egyház megtehetett volna vagy megtehetne az, hogy jogilag is, megfelelő anyagi forrás elkülönítésével is (amint ezt mindig is megtette a századok folyamán), biztosítsa, hogy az énekvezetők vagy énekes csoportok minden templomban, s a lehető legtöbb misén rendelkezésre álljanak.

Az énekesek helye a szentély és a hajó között van, kellően elrendezett, berendezett a szolgálat ellátására, a nép irányítására alkalmas helyen. Mivel a feleletek és az ordinárium éneklése a népre tartozik, az említett felkészült énekesek dolga elsősorban a proprium éneklése: magukban, vagy a néppel váltakozva, vagy éneküket vezetve, az adottságoknak megfelelően.

Ha a vezető énekesek jelenléte szavatolt és kialakult azok képzési rendszere, a probléma már félig megoldódott. Ha ilyen vezető énekesek minden templomban, minden héten, évtizedeken át helyükön állnak, bizonyosan meglepően rövid idő alatt kialakulhat a régiből szervesen kinövő új liturgikus hagyomány.

B.) A római mise propriuma: a római mise propriuma. A legelső feladat: az „alius cantus aptus” eltörlése. Amíg ez a kibúvó megvan, minden erőfeszítés hiábavaló és elvetélt. Ha helyettesítésre sor kerül, az csak kivételképpen és szigorúan meghatározott szabályok szerint (a műfajok között is különbséget téve) engedélyezhető, s az engedélynek pontosan tartalmaznia kell, hogy mi fogadható el helyettesítőként.

E szigorúság azonban nem feltétlenül jelenti, hogy innentől fogva csak a Graduale Romanum dallamai énekelhetők. (A dallamokra alább, a „hogyan” tárgya-

lásakor térünk ki.) Láttuk, hogy a római proprium két vagy három periódusban fejlődött ki, s hogy mindegyiknek megvoltak az előnyei.

Az első periódus: az *ad hoc* zsolnárválasztás volt. Ezt visszahozni ma már sem nem szükséges, sem nem ajánlatos.

Viszont a második fokozat, a „készlet”-szerű proprium-ének hasznos lehet ott, ahol nem tudják megtanulni az év valamennyi énekét, hétről hétre más-más dallammal. Erre a megoldásra két példát is hozhatunk: egyik az ambroszián Antiphonarium Missae Dominicale-ja, másik az új római Graduale Simplex. Az ambroszián Dominicale sorozatként ad egy tucatnyi introitust, offertóriumot az évközi időre, ezeket aztán körforgással használják.⁴ A Graduale Simplex összeállításának elsődlegesen zenei és nem tartalmi (liturgiai) indítékai voltak. A zsinati konstitúció 117. paragrafusának megfelelően kisebb templomok használatára kínált kiadást *egyszerűbb dallamokkal*. A könyv két módszerrel segítette a kisebb templomokat: egyrészt a római szkolák használatára alkotott, díszes és egyedi propriumdallamok helyett a zsolozsma-antifónák szillabikus anyagából válogatott más-más szövegekkel ismétlődő, s így könnyebben tanulható mintadallamokat; másrészt *készleteket* közölt, melyek az adott időszakon belül szabadabban eloszthatók.

A Graduale Simplexet igazságtalanul vádolták azzal, hogy elmossa a mise és a zsolozsma közti zenei különbséget. Dallamait ugyanis nem arra szánták, hogy kiszorítsa a „nagy dallamokat” azokból a templomokból, ahol az énekesek azokat el tudják énekelni. A cél az volt, hogy azokat a templomokat segítsék, ahol egyébként (ilyen egyszerű dallamok híján) *semmiféle* liturgikus éneklés nem lenne. Ezen túl, nem csak a tanult szkolák által előadott, kidolgozott dallamok hordoznak értéket; a maguk környezetében az egyszerűbb dallamok is monumentális liturgikus és zenei szépséget jeleníthetnek meg, különösen, ha nagyobb tömegben éneklék őket.

A nehézségek másutt vannak. A Graduale Simplex természetesen a latinhoz van kötve. Midőn a latint gyakorlatilag kikergették a katolikus misék többségéből, a fáradtsággal létrejött könyv lényegében funkciótlanná, feleslegessé vált. A latin használata azzal is járt, hogy mivel új gregorián dallamokat nem akartak létrehozni, csak a meglévő zsolozsma-antifónák közül válogathattak. Ezért e sorozat kapcsolata megszűnt a Graduale Romanum kánonjának szövegeivel.

Az anyanyelvre való áttéréskor a „hiteles” dallamok alkalmazása már nem lehetett kényszerítő. A Graduale Simplexet lehet tekinteni úgy is, mint a latin misékre szóló repertoárt; de lehet úgy is, mint modellt az anyanyelvű liturgikus éneklés számára. És ez esetben nincs meg az a kényszer, mely az „eredeti” proprium-szövegek lecseréléséhez vezetett, vagyis a Graduale Simplex elvei és módszerei alapján kialakíthatók a nép számára az „eredeti” proprium-énekeknek könnyített változatai.

⁴ Az órómai Graduáléban e rendszer megmaradt elemének tartjuk a mérsékelt számú, többszörösen használható Alleluja-sorozatot.

Az eddigi teológiai, liturgiai és történeti megfontolásokból az alábbi következtetésekhez jutunk: Az „*alius cantus aptus*” elvének félretétele után a római liturgiának egy kanonizált proprium-éneksorra lenne szüksége, melynek *valamiképpen* el kell hangzania (a hogyanról a következő paragrafusokban írunk). Ez a kánon azonban két rendszert tartalmazhat: a) a napokra és műfajokra elosztott „szigorú” propriumrendet az 1200 éves hagyománnyal egyezően; b) egy másik („egyszerű”) propriumrendet, mely időszakokhoz, ünnepekhez kötött, s azon belül a készlet-elvnek megfelelően bizonyos szabadsággal használható. A kettőnek nem is kell feltétlenül egymástól függetlennek lennie. Ha az egyszerű sorozat darabjait (különösen anyanyelven) nem kötelező egy meghatározott gregorián dallamon énekelni, akkor a „szigorú” proprium tételei is elláthatók könnyebb dallammal, és azok működhetnek „időszaki” propriumként is. Sőt, elképzelhető az is, hogy a hosszú tételek legfontosabb szakasza marad refrénnek, a többi szakasz pedig átkerül a verzusok közé. Így például lehetne a nagyböjti vasárnapok „egyszerű” introitus-kánonja efféle: *Invocabit, Reminiscere, Nos autem* — kiegészítve az adottságok szerint továbbiakkal.⁵

Helyettesítésre a szó igazi értelmében nem gondolunk, de bizonyos könnyítésekre még javaslatot fogunk tenni. A kánon azonkívül tartalmazhat itt-ott alternatívákat (például ádvent IV. vasárnapján a történetileg is igazolt *Rorate/Memento nostri* tételpár), s némi teret lehet engedni helyi hagyományoknak is, főként a Sanctoraléban.

Mindenesetre ezzel a megoldással kialakulna a proprium-énekeknek egy olyan egyértelmű jegyzéke, mely a római rítus identitásához méltó, egyetemes használható, elég kanonikus ahhoz, hogy a liturgia integráns részének legyen tekinthető, de elég hajlékony ahhoz, hogy a joggal elvárható erőfeszítésekkel (!) mindenütt megvalósuljon. A felfordulás, önkényesség, ízlészavar általa kiküszöbölhető.

C.) A Tridenti Zsinat után a proprium-énekek megszólaltatására csak két lehetőség volt: vagy hivatásos énekesekkel énekelteni (többnyire gregorián, ritkábban polifon zenével), vagy a pappal olvastatni halkán az oltárnál. Nyilvánvaló, hogy — a liturgia belső természetének és a jelen helyzetnek figyelembevételével — több lehetőségre van szükség. Az, hogy egy „kanonizált” proprium életképes lesz-e, a megszólaltatás módjain fog múlni.

a) Latin ének a *Graduale Romanum* dallamaival. A proprium-ének sok száz éves hagyományához természetesen az áll a legközelebb, ha azt a képzett énekesek (itt-ott akár — ha a zenei műveltség szélesedésével emelkedő kottaol-

⁵ Az Éneklő Egyház 46 introitust ad az egész évre (29 tételt a temporáléra, a többi a sanctoraléhoz, *communé*hez és a *votív* misékhez). A szövegeket a *Graduale Romanum*ból veszi, kivételes esetben némi rövidítéssel (például: *Exsurge, quare obdormis, Domine? Exsurge, et ne repellas in finem: quare faciem tuam avertis? Adiuva nos, et libera nos.*) A szövegek többségét a könyv egy 12 antifónából álló készlet valamely dallamára énekelte. Ez a gyűjtemény kiegészül az Introitusok Könyvével, mely a *temporale* összes introitusát közli, többnyire szintén ugyanezen dallamokra.

vasási szintje megengedi— az egész gyülekezet) a Graduale Romanumból énekl. Ugyan az 1967-es instrukció szerint „kívánatos, hogy a proprium éneklésében a gyülekezet is, legalább bizonyos refrénekkal részt vegyen”, az egyházi rendelkezések ezt nem írják elő, s mint tudjuk, a proprium-ének eredetileg sem tartozott a népet érintő részek közé. Maradjunk az instrukció megfogalmazásánál: a nép részvétele *kívánatos*.

b) Latin ének más dallamokkal. A latin gradualéra vonatkozóan az instrukció azt írja, hogy „lehetőleg a tipikus kiadásokban szereplő dallamokat kell használni”. Bár ezzel egyet érthetünk, főként néhány elterjedt, gyakran használt ének, esetleg egy-két „híres” propriumtétel (pl. *Puer natus est nobis*) esetében, az általánosító megfogalmazáson lazítani kellene. Ma már jobban becsüljük a gregorián ének egykori *helyi hagyományait*, s ezek felújítása nemes cél. A gregorián közép-európai, ún. pentaton dialektusa jóval könnyebb a francia-olasz diaton dialektusnál, és elterjedése hozzájárulhatna a gregorián gyakorlatának kiszélesítéséhez. A zsinat szellemében a proprium-szövegekre *komponált* új műveknek is ajtót kell nyitnunk, feltéve, hogy azok összhangban vannak a szöveg és a liturgia természetével.

c) Gregorián ének anyanyelven. Újabb kutatások fényében elhamarkodottnak bizonyult az a vélemény, hogy a gregorián annyira egybe van kötve a latinnal, hogy anyanyelvre fordítása lehetetlen. A gregorián ugyanis nem a XVIII–XIX. századi értelemben vett „opus-zene”, s kellő ízléssel, tehetséggel, stílusismerettel a zene sérelme nélkül hozzáigazítható a befogadó nyelvhez. Ahol a szakemberek képesek voltak a proprium-tételek lefordítására (az anglikánok például kitűnően sikerült adaptációkkal rendelkeznek), ott annak használata nagyon is ajánlható, akár a latin verzióval kombinálva is. Új kompozíciók is keletkezhetnek, főként, ha azok harmóniában vannak a szöveg szabad formájával és ritmusával. (A XVII–XIX. század zenei nyelve meglehetősen idegen mind a szöveg tulajdonságaitól, mind a liturgikus funkciótól.) Ha így történik, a végeredmény valószínűleg hasonló lesz a gregoriánhoz.

d) Proprium szólóénekekkel. A proprium-ének e legteljesebb formáit általában összekapcsoljuk a szkóla (vagy capella) énekével. De a zenei instrukció azzal számol, hogy a szkóla szerepét a misék többségében szóló pszalmista teljesíti. Közel negyven éve véletlenül tévedtem be egy velencei templom hétköznapi reggeli miséjére. A szentélyben felállított pulpitusnál egyetlen énekes énekelte a propriumot annak gregorián dallamán. Megrendítő élmény volt, a legszebb misék egyike életemben, ha szabad így mondanom.

e) Gyülekezeti refrén hozzáadása. A „teljes” proprium éneklése összeegyeztethető az instrukció azon óhajával, hogy abba a nép is bekapcsolódhasson. Kiemelhető a tétel legfontosabb mondata, s mint refrén megfelelő ponton beiktatható a pszalmista vagy a szkóla által énekelt teljes tételbe. Sőt tovább mehetünk: egy hosszabb időszakon (például ádventen) keresztül érvényes hosszabb dallamos refrén is lehet mintegy felelet az énekesek által átadott liturgikus üzenetre.

f) Könnyebb dallamok. Mindeddig a pszalmista vagy szkóla által előadott proprium-énekekről volt szó. A könnyítés következő lépése két irányban történhet. Egyrészt ugyanezen énekek előadhatók könnyebb dallamokon is. Ez jelenheti azt, 1) hogy a dallamok egyszerűbbek, kevésbé díszesek; de azt is, hogy 2) le vannak rövidítve, és 3) hogy mintadallamokat használnak, melyekre szinte könnyen ráénekelhetők a különféle szövegek.

g) Időszaki proprium-énekek. A másik irány: a napi propriumnak időszaki antifónával helyettesítése. Ez utóbbi tehát egy „második kanonizált” sorozat bevezetését jelenti akár latin, akár nemzeti nyelven. Legjobb zenei anyagként a Graduale Simplexnek megfelelően a vissza-visszatérő zsolozsmaantifónamodellek kínálóznak. De a gregorián nagyobb fokú átdolgozását vagy a gregorián tanulságain épülő kompozíciót sem zárhatjuk ki a lehetőségek közül. Ez a latin vagy anyanyelvű Graduale Simplex a kevésbé gyakorlott gyülekezetek, a kevésbé képzett pszalmisták, szkólák igényét kielégíti, de a jól ellátott plébániák mellékmisséin is használható.

Az eddigi fokozatok a proprium teljes értékű megszólaltatásának módozatait vették számba. Az ezután következők már *pótmegoldásnak* számítanak.

h) Proprium-kantilláció. Amely miséken még a Graduale Simplex dallamai is kivitelezhetetlennek látszanak, a proprium-ének számára kantillációs modelleket lehet megadni. Négy-öt olyan modell, mely különféle hosszúságú szövegeket tud elhordozni, és összehangolható egy zsoltártónussal, még egy kis gyülekezetben is kellő ünnepélyességgel hirdeti meg a proprium tartalmát. Ebben felhasználhatók lennének akár olyan gregorián szkémák is, melyeket a mai liturgikus gyakorlatban már ritkán használunk. Csak példa gyanánt: a mise introitusát közösen énekelnénk a kapitulumdallamon, zsoltárját pedig 2. tónusban bárki (kantor, jó hangú ministráns, végső esetben a pap) hozzáadhatja. A gregorián (és ambrozián) történeti hagyatékából könnyen kikereshetők az erre alkalmas tónusok, melyek az egyes nyelvek sajátosságaihoz könnyen adaptálhatók. De ismét gondolhatunk új kompozíciókra is.

i) Proprium és strófás népének kombinációja. Van-e helye egy ilyen proprium-rendszerben a strófás népéneknek? Teljes értékűen semmiképpen sem. De kényszerhelyzetben, meghatározott feltételekkel egy kombinált proprium-ének *elemeként* igen: ha a nép egy jól kiválasztott népénekkel folytatja a kántor (vagy más) által a kijelölt tónusok egyikén elrecitált hivatalos propriumot.⁶

Milyen legyen az a strófás népének, melyet e funkcióban elfogadhatunk? Az ideális formától fokozatosan távolodva ilyenek 1) a propriumra készült verses parafrázisok; 2) verses zsoltárparafrázisok (korálzsoltárok, genfi zsoltárok, XVI. századi magyar verses zsoltárok) a propriumnak megfelelő szakaszai; 3) liturgikus himnuszok; 4) egyéb népénekek, melyeket liturgikus tartalmuk szerint átvizsgáltak és besoroltak.

⁶ Ilyenre adott példát a közelmúltban megjelent Introitusok Könyve a B-formulával.

Itt tehát nem elégednénk meg azzal, hogy az adott ének általános püspöki jóváhagyást nyer. Mérlegelni kell az egyes énekek elfogadható liturgikus funkcióit, s minden napnak ugyanúgy meg kellene kapnia saját lehetséges énekeit, amint ezt egyes lutheránus templomok korai gyakorlata példázza. Ezzel a *kanció-perikópa* fogalmához vezet, természetesen benne két-három választási lehetőséggel.

Ha a strofás népének kiegészítő használatát ilyen módon szabályozzuk, de ugyanakkor a népéneket a recitált hivatalos propriummal kombináljuk, akkor nagyobb választási szabadsággal ugyan, de visszaadhatjuk a proprium-ének hitelességét. A legjobb megoldás egy területileg érvényes graduál-kancionál kiadása volna, mely a népénekek beosztását is tartalmazná, de mindig hozzá kapcsolná a hivatalos graduálszöveget és recitatív tónusát is.

j) Olvasott propriumének. Végül marad a proprium „felolvasása”. Ezt a mai misekönyv előírja arra az esetre, ha nem énekelnek. Ez kevés: elő kell írni arra az esetre is, ha nem a propriumot éneklük.

Amellett az olvasás hátrányait ki kell küszöbölni. Az első ilyen hátrány a prózai olvasás túl rövid időtartama: az, hogy a szöveg néhány másodperc alatt elröppen. A másik hátrány, hogy az akusztikai megvalósulás már nem is emlékeztet az énekre. A harmadik, hogy kizárólag a pap imádságává válik, s mintegy beolvad a pap egyéb szövegei közé.

Az antifonális tételeknél meg kellene tartani a zsoltárral való váltakozást, sőt az offertóriumnak is vissza kellene adni gyönyörű rezponzoriális verzusait. (Azok elmaradása a XII. század táján a római liturgia nagy vesztesége volt!) Tehát az antifonát (vagy rezponzumot) a papnak, a kántornak, a ministránsoknak, a lektornak és az egész gyülekezetnek *együtt* kellene olvasnia, a zsoltárt (verzust) pedig közülük valamelyiknek. Az olvasásnak, ha lehetséges, recto tono kellene történnie. Ez kissé megnöveli az időtartamot, és az énekléshez hasonlóbbá teszi az olvasást. Én még azt sem ellenezném, hogy az ilyen recitálást orgonával kísérjék, megkülönböztetendő az orációktól, lekciónktól.

Az itt vázolt megoldás-sorozat a jelenlegi baj radikális orvoslását jelenti.

A felajánlott többféle módszer segíti a gyakorlati megvalósítást; de meghatározza a lehetőségek körét, azokat rangsorolja, a választás teljes szabadságát (vö. „*alius cantus aptus*”) korlátozza.

Alapot ad a részegyházak (nyelvterületek, egyházmegyék, plébániák) és alkalmak (különbéle misetípusok) szerinti döntésre; de a döntést a római liturgia önazonosságát biztosító normákkal ellensúlyozza.

Pontosan meghatározza a római liturgiának az énekre bízott „üzenetét”, a törvényes változatokat pedig egy kanonizált rendhez képest táguló körökben (de határok között) helyezi el.

Biztosítja a gregorían elsőbbségét és annak mintaértékű használatát a nemzeti nyelvekre alkalmazás és az új alkotások létrejötte során, anélkül, hogy a mindenáron való utánzásra kötelezne.

7.

Bár tanulmányunk a proprium-énekről szól, két függelékét még szeretnék hozzáfűzni, egyet az ordináriumokról, a másikat a strófás népénekekről.

A.) Az ordinárium-ének jelentőségét és liturgikus normáit a zenei instrukció és a misekönyv bevezetése világosan tárgyalja. A probléma itt a megvalósítás körül van, s ezt kellene konkrét intézkedésekkel jó irányba terelni.

a) Helyel-közzel feltűnő visszaélések ellenében újból és szigorúan ki kell mondani, hogy az *ordináriumtétel*ek szövege nem cserélhető ki mással (a Kyriéhez azonban trópusok hozzáadása engedélyezett). Inteni kell ismételtén arra, hogy a Kyriét, Credót (lehetőleg éneklendő!), Sanctust és Agnust normál esetben —az Egyház ősi hagyományának megfelelően— a nép részvételével kell énekelni.

b) Újból világossá kellene tenni, hogy az ordinárium-tétel nem betét a misében, hanem az Ordo Missae része, ugyanabba a rétegbe tartozik, mint a celebráns és a szolgálattevők szövegei, kantillációi. Ennek nyomósítására és a világegyház szükséges egységének megteremtésére kötelezően elő kell írni a legősibb, eredetileg egyetlen ordinárium, a Missa Mundi általános használatát (jogot adva természetesen más megzenésítésekre is). Minthogy ennek az ordináriumnak stílusa összhangban van a népek zenei universaléival s egyszerű inflexiói nehézség nélkül hozzáigazíthatók a nyelvekhez, az előírás vonatkozhat egyszerre a latin és az anyanyelvű változatra. E közös ordináriumot fel kell venni a Missale Romanumba (éppúgy, mint a Pater noster dallamát), s a helyi egyházaknál ennek használatát előnyben kellene részesíteni minden mással szemben.

c) Bizonyos ajánlásokat lehetne adni a komponált, elsősorban a gyülekezet számára írt egyszólamú, anyanyelvű ordináriumokra nézve. Jó, ha ezek tartózkodnak attól, hogy a szabad prózájú liturgikus szöveget a késői európai zene kötött ritmusaiba és ütemeibe kényszerítsék; jó, ha arra törekszenek, hogy megőrizzék a szöveg pneumatikus ihletettségét. Az ordinárium kora és imádságos jellege némileg ellentétes a hármashangzatos-funkciós zene stílusával. Ez kevésbé bántó a polifon műzenei alkotásokban, de meglehetősen kiütöközik a gyülekezeti, egyszólamú letétekben. Az utóbbi fajtában viszonylag mérsékelt hangterjedelmű, modális ihletésű dallamok szolgálják jól a szövegi és liturgikus-funkcionális tartalmat.

B.) Korábban megkülönböztettük a cantus populi *funkcionális* fogalmát a cantus popularis (cantio, cantiuncula) *történeti* fogalmától. A fentiekben láttuk, hogy a cantus populi-nak bőséges tér nyílik a liturgikus éneken belül, annak fejlesztését a lelkipásztorok és egyházenészek szorgos munkájával kellene előmozdítani.

A zsinat konstitúció szövege nem egészen egyértelmű. A 118. paragrafus először a cantus popularis-ról látszik szólni, azután az érvelést a cantus populi-ból veszi: „A vallásos népéneket is buzgó módon kell ápolni, mégpedig úgy, hogy mind a különböző áhítatgyakorlatokban, mind a magukban a liturgikus cse-

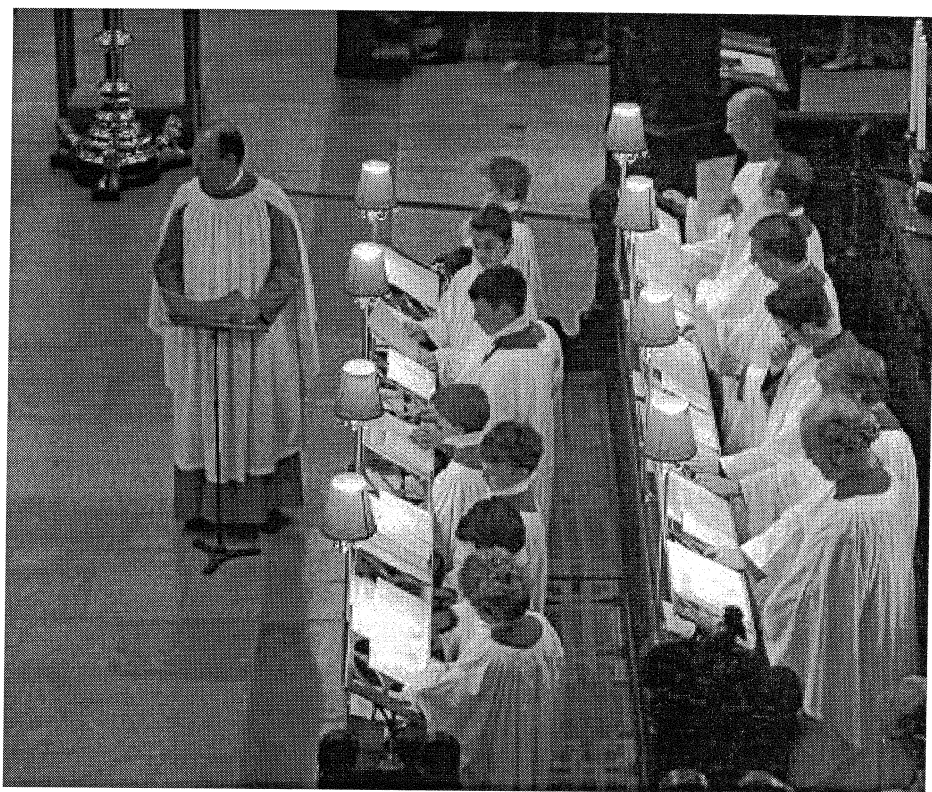
lekményekben fölhangozhassék a hívők éneke is a szabályok és rendelkezések szerint." Mindenesetre a paragrafus kijelöli a cantus popularis elsődleges helyét: az áhítatgyakorlatokban. Utána beengedi őket a liturgikus cselekményekbe is, anélkül azonban, hogy a helyet, mértéket pontosabban kijelölné. Ezen túl csupán egyetlen olyan liturgikus rendelkezést ismerek, mely tud a cantus popularis-on belüli értékkülönbségről: a Liturgia Horarum megengedi, hogy a helyi hatóság a kiadottól eltérő himnuszt énekeltesen a zsolozsmában, de megköveteli, hogy azok ne „holmi cantiunculák” legyenek. Ezen túl, úgy látszik, a római illetékesek kevésbé mérték fel a cantus popularis-on belüli vallási, tartalmi, művészi különbségek létét és azok következményeit. A zenei instrukció 4. pontja különbséget tesz a népének liturgikus és „egyszerűen jámbor” faja között. Ugyanez a dokumentum a népnél elsősorban a felkiáltások és válaszok, azután az antifónák és zsoltárok, rezponzorium-refrének, végül a himnuszok és kantikumok éneklését említi meg. E nagyon is fontos témával más tanulmányban foglalkozom.

A jelen dolgozathoz csak egy szempontból tartozik e bonyolult kérdéskör: enged-e teret a felvázolt ideális énekrend a költött szövegű, strófás népéneknek, a kancióknak. Úgy gondolom, helyes, ha a miseének gerincét a lényegében egyetemes, szigorúan *liturgikus* énekek alkotják; akkor, de csakis akkor megjelenhetnek betét-jelleggel a költött, országonként különböző népének is, éppúgy, mint például a conductusok, carolok stb. a középkorban.

Melyek a mise olyan pontjai, ahol a liturgia vonalvezetésének megzavarása nélkül megjelenhet a strófás népének? Sok országban jámbor szokás, hogy a nép már a *mise előtt* összegyülekezik, s énekekkel készül a szent cselekményre. Ugyancsak több országban szokás, hogy az *evangélium és prédikáció között* is elhangzik egy rövid, a nap gondolatkörében maradó, tartalmas népének. (E szokás visszautal a népének elsődleges középkori funkciójára, a prédikációt keretező kancióra.) Ahol a *felajánlási* cselekményt illő ünnepélyességgel végzik (processzió, tömjénezés), az idő elég arra, hogy az énekelt vagy recitált offertorium-énekhez gyülekezeti éneket kapcsoljanak. Középkori hagyomány az *elevációs ének*: benne a nép kifejezi a realis praesentiába vetett hitét, és imádja az oltáron megjelenő Krisztust, miközben a pap szünetet tart a kánonban. (Ez az ének ma a „Halálokat hirdetjük” felkiáltás tropusának tekinthető). Az *áldoztatás és hálaadás* ismét időt ad a kommunió-éneket kiegészítő népéneknek. A *mise végére*, a liturgia nem ad proprium-éneket, s ezzel itt szabad tere van a strófás népéneknek.

A felsorolt alkalmak legalább 2–3, de esetleg 5–6 népének eléneklésére is időt hagynak. Ezen túl bizonyos feltételekkel a „mellékmisék” a proprium-énekeiben is kiegészítő szerepet kaphatnak. Úgy gondolom, ez bőséggel elegendő. Ha ennél több teret biztosítanánk a jórészt XVI–XIX. századi népéneknek, akkor már a liturgikus ének nem érvényesülne kellőképpen, s végső soron a liturgikus reform zenei megvalósítása ellen dolgoznánk.

A célt X. Szent Piusz híres mondásának parafrázisával fogalmazhatjuk meg: „Ne énekeljünk a misén, hanem a misét énekeljük!”

Az exeteri Szent Péter-katedrális kórusa. Karmester Andrew Millington.